

В.Д. Кобець

ПІДВОДНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ЗАХІДНОГО УЗБЕРЕЖЖЯ КРИМУ ЕКСПЕДИЦІЄЮ ЦЕНТРУ ПІДВОДНОЇ АРХЕОЛОГІЇ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

The article is devoted to the summation of underwater archaeological work during 2006–2008 on the west coast of the Crimea (the cape Tarkhankut, Yevpatoria). The research was conducted by the expedition of the Centre of Underwater Archaeology together with the students and masters of the Archaeology department of T. Shevchenko Kyiv National University.

Вивчаючи копії архівних документів, отримані з Російського державного архіву ВМФ м. Санкт-Петербурга, використавши карту Караджинської бухти, видану Головним гідрографічним управлінням морського міністерства в 1916 р., аквалангісти російських клубів з м. Тули зробили необхідні розрахунки і визначили місце загибелі військового корабля. Під час занурювання на відстані 2 км від мису Тарханкут у напрямку навігаційної віхи вони знайшли прямокутні баластні виливанці, сплющений свинець, кріплення від шпангоутів, ядра, з'єднані в один суцільний конгломерат, та інші розкидані на значній площі деталі такелажу. Не залишалося сумнівів щодо виявлення місця катастрофи військового корабля XVIII–XIX ст., озброєного ядрами великого калібру. Зафіксовані координати GPS слугували надійною прив'язкою на акваторії бухти.

У серпні 2006 р. відбулася спільна українсько-російська експедиція. Необхідність ознайомлення з рельєфом підводної мілини була спричинена з'ясованими за архівними джерелами обставинами посадки на підводних скелях та подальшої руйнації корабля «Святий Олександр» 26 вересня 1786 р. на відстані приблизно 1 милі від мису Тарханів Кут. Через значне заглиблення під воду корпусу корабля, яке складало під кормою 6,24 м, а під носовою частиною 5,73 м (корма була заглиблена на 0,76 м нижче за ніс), він наразився на підводні брили рифу. Для визначення форми підводних перешкод та конфігурації меж видовженого у напрямку схід–захід масиву вапнякових підвищень з глибинами

5–7 м навколо якірної стоянки човна над визначеними координатами об'єкта було проведено обстеження приблизно 5000 м² підводної площі. З півдня мілина різко обривається глибокою западиною (до 20 м). Вапнякові масиви виклинюються гострими прямовисними пластинами над глибокими жолобами, що врізаються у тіло рифу смугами завширшки 20–30 м. Північні схили поступово знижуються у бік Караджинської бухти й сягають 30-метрових позначок на відстані 2–3 км, плавно піднімаючись далі до самого узбережжя (загальна відстань до берега 4 км). Спроби з поверхні моря здійснити обстеження рифу до глибини 6–8 м транспортуванням аквалангіста за човном показали високу ефективність та доцільність застосування такого методу.

Стоянка човна використовувалася як реперна точка з прив'язкою відстаней та напрямків розташування знахідок. Видимість під водою сягала майже 10 м і дозволяла на площі найбільших скупчень матеріалів 50 × 100 м орієнтуватися у відносному розташуванні предметів. На цій підводній ділянці аквалангісти обстежили зону завбільшки понад 1000 м². Виявлено численні скупчення різних предметів: чавунного баласту, ядер калібрів 30, 18 та 8-фунтових гармат, картечних зарядів у парусинових чохлах, кнпелів, сплющених смуг свинцю, гарматних ядер, з'єднаних у суцільну масу, та елементів оснащення корабля. Майже всі знахідки обміряли та фотографували під водою (рис. 1). Результати проведених робіт викладено на плані розташування знахідок з масштабом 1 : 500. Замальовані деталі озброєння, такелажу та інші предмети за назвами і призначенням показано на плані умовними позначками.

Опрацювання архівних матеріалів, вивчення знахідок спорядження й озброєння підтверди-

ли місцезнаходження військового корабля з потужним озброєнням. З креслень плану та характеристик вітрильника відомо, що довжина судна по нижній палубі становила 48,77 м, ширина без обшивки — 13,5 м, глибина трюму — 5,8 м. Водотоннажність до 3,5 тис. тонн. Уздовж борти на лафетах розташовані 66 гладкоствольних гармат. Вигоовляли борти з найміцніших порід дерева, товщина їх становила до 80 см. Екіпаж нараховував до 450 осіб. На підставі результатів дослідження місця аварії можна стверджувати, що на цій ділянці перебуває лише незначна частина рештків. Архівні документи також підтверджують факти переміщення зруйнованих частин корабля по акваторії усєї бухти. Понад те, під час підйому гармат і цінного озброєння з місця трагедії за наказом командування Чорноморського флоту, можливо, на поверхню було піднято й інші легкодоступні залишки. Глибина, з якої проводився підйом, становила усього 6 м, тож не дивно, що ми не знайшли жодної гармати. З іншого боку, впевнено можна стверджувати, що найбільша частина цього вітрильника була перенесена течією і штормовими хвилями в сторону бухти та берега, де до цього часу спокійно лежить його кормова частина на глибинах до 30 м, менше руйнуючись під дією хвиль з поверхні.

Продовження досліджень в акваторії Караджинської бухти українсько-російська експедиція здійснювала у серпні 2007 р. До головних завдань, поставлених перед учасниками, входили визначення напрямків руху по поверхні моря кормової частини судна з пошуками слідів дрейфу на дні; детальна інструментальна зйомка ділянки, дослідженої тогорічними роботами, та складання плану.

Проведені занурення у східному напрямку на відстані приблизно 300 м від реперної точки виявили такі знахідки: масивний талевий блок квадратного перетину з гаком, обрамлення носової частини з відламаним рогом в послабленому отвором місці, мідну смужку — завісу дверей та інші частини такелажу. Ці знахідки могли належати до зовсім іншого об'єкта, а надто, що принаймні ще один корабель загинув на цьому рифі — бриг «Язон» у 1875 р.

На дослідженій тогорічними роботами площі побудовано розмітку ділянки за лінійно-профільним методом з метою фіксації, обрахунку відстаней та орієнтації матеріалу по сторонах світу. У напрямках північ—південь, схід—захід було прокладено маркувальні шнури завдовжки 60 м кожен. У точці їхнього перетину встановлювався буй, координати якого фіксувалися за

Рис. 1. Скупчення решток корабля

Рис. 2. Підставка під свічник

допомогою приймача GPS. Докладне обстеження виділеного розміченого квадрата (приблизно 2000 м²) дало знахідки важливих артефактів. Підняті на поверхню пістолет з крем'яним замком, підставка під свічник з вензелем на боковій поверхні А : 017 (рис. 2) достовірно підтвердили, що на цьому місці лежать залишки корабля «Святий Олександр». Складено детальний план у масштабі 1 : 200 підводної ділянки 60 × 120 м. На ньому виділяються дві зони на відстані 40 м одна від одної в напрямку захід—схід, особливо щільно насичені знахідками ядер і такелажу, які вказують на місця руйнації днища корабля та найбільшого висипання з трюмів озброєння та спорядження (рис. 3).

Продовжуючи дослідження цієї пам'ятки, спільна українсько-російська експедиція з 3 по 20 серпня 2008 р. проводила підводні розвідки західного узбережжя Криму, а саме обстежувала місце аварії російського 66-гарматного корабля; виконувалися підводні розвідки в районі с. Хутірець на ділянці Вітине—Штормове.

Головним завданням на польовий сезон 2008 р. було заплановано продовжити прокладання профільних маршрутів транспортуван-

Рис. 3. Днище корабля

ням підводника за човном на підводному кермі в напрямках найбільш імовірного дрейфу корабля після руйнування на рифі штормовими хвилями. Це мало допомогти виявити сліди цього руху і знайти частини корабля за ознаками залишків на поверхні дна бухти за допомогою занурень аквалангістів на ділянці пошуку і позначення місця обстеження буями на поверхні.

Виявлені на відстані приблизно 4 км від місця катастрофи, поруч з берегом (150—200 м від бази експедиції), книпелі невеликих розмірів, ядра середнього калібру, елементи такелажу з високою достовірністю можна вважати рештками одного корабля. Ці знахідки підтверджують свідчення архівних документів про те, що після руйнування на рифі розламані частини впродовж двох діб штормовими хвилями розносилися по всій бухті. Переміщення у напрямку берега можна пояснити дією течії, яка вимірювалася після аварії з борта корабля і складала із заходу на схід по одному вузлу за годину (приблизно 1,9 км/г).

На ділянці проведення детальних зйомок двох попередніх років (задокументовано планами масштабів 1 : 500 та 1 : 200) вигляд донної поверхні значно змінився. Єдиною причиною, що пояснює переміщення донних відкладів,

які прикрили значну площу пам'ятки, є катастрофічні шторми листопада 2007 р. Поза тим під час занурень вдалося отримати нові знахідки: пістолет та боцманський свисток.

Розвідки античного поселення, розташованого на південь від с. Хуторок Сакського р-ну (приблизно 2,5 км), були проведені спільно з аквалангістами клубу дайверів м. Євпаторія. На відстані не більше, ніж 100 м від берега, на незначному підводному схилі з глибинами до 5 м виявлено та піднято на поверхню вінця і стінки амфор, денця з дуже зашлифованими краями від перебування у смузі морського прибою. Знахідки датовані IV—III ст. до н. е. та походять з керамічних центрів Гераклеї, Синопи і Херсонеса. Приблизно за 300 м на південний захід від місця затопленого поселення знайдено фрагмент стінки амфори та загнутий по товщині деревини на 5 см бронзовий цвях завдовжки 12 см з набитим біля головки клеймом WW. На якій споруді він використовувався, невідомо, проте локалізація на значній відстані від поселення потребує додаткового огляду цієї ділянки.

Важливим по закінченню майже трирічного терміну досліджень корабля «Святий Олександр» постає завдання здійснення реставрації й консервації знайдених зразків озброєння, спорядження, деталей та частин, піднятих на поверхню. Усі предмети зберігаються на тимчасовій консервації у розчинах прісної води як середовищі, в якому вони перебували впродовж 220 р. на глибині 5—10 м. За час контактування на невеликих глибинах з насиченими киснем та вапняковими розчинами морськими водами на поверхні майже усіх знахідок утворилася вапнякова кірка завтовшки 5—20 мм. Особливо інтенсивно такий шар покриває деталі зброї. Після проведення усіх консерваційних робіт передбачається передати колекцію озброєння корабля XVIII ст. «Святий Олександр» до краєзнавчого музею районного центру АРК Чорноморське для створення експозиції.

